

Piotr Sobański

SYTUACJA PRAWNA DAWNYCH NIEMIECKICH DÓBR KULTURY WYWŁASZCZONYCH PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

1. WSTĘP

Związek Wypędzonych (*Bund der Vertriebenen*) jest związkiem stowarzyszeń z siedzibą w Bonn¹. Związek został utworzony w 1957 r. w wyniku połączenia działających na terenie RFN organizacji skupiających wysiedlonych Niemców². Związek zajmuje się działalnością fundacyjną, archiwalną oraz wydawniczą³. Związek domaga się oficjalnego potępienia tzw. „wypędzeń” Niemców, zwrotu wywłaszczonych po II wojnie światowej niemieckich majątków prywatnych, względnie zapłaty odszkodowań z tytułu wywłaszczeń⁴.

Po wyborach do Sejmu i Senatu przeprowadzonych dnia 25 października

2015 r., w reakcji na wygraną Prawa i Sprawiedliwości, przewodniczący Związku Wypędzonych B. Fabritius złożył oświadczenie o gotowości do dialogu⁵. Należy przy tym zauważyć, że B. Fabritius określa przeprowadzone po II wojnie światowej wysiedlenia Niemców jako bezprawie⁶.

W kontekście roszczeń Związku Wypędzonych należy zastanowić się nad możliwością skutecznego domagania się od Polski zwrotu niemieckich dóbr kultury wywłaszczonych po II wojnie światowej.

¹ B. Ociepka, *Związek Wypędzonych w nowych landach Republiki Federalnej Niemiec*, „Zbliżenia. Polska-Niemcy” 1994, nr 1, s. 71.

² E. Steinbach, *Die Charta – ein Akt der Selbstüberwindung*, http://www.kas.de/wf/doc/kas_22454-544-1-30.pdf?120321132441 [2016.03.18].

³ J. Zägel, R. Steinweg, *Vergangenheitsdiskurse in der Ostseeregion. Band 2*, Berlin: Lit Verlag 2007, s. 138.

⁴ M. Muszyński, *Przejęcie majątków niemieckich przez Polskę po II wojnie światowej. Studium prawnomiędzynarodowe i porównawcze*, Bielsko-Biała: Wydawnictwo STO 2003, s. 14.

⁵ <http://www.bund-der-vertriebenen.de/presse/news-detail/datum/2015/10/27/nach-der-parlamentswahl-in-polen-der-bdv-bleibt-dialogbereit.html> [2016.03.18].

⁶ <http://archiv.preussische-allgemeine.de/2015/paz2015-20.pdf> [2016.03.18].

2. MOŻLIWOŚĆ DOCHODZENIA INDYWIDUALNYCH ROSZCZEŃ O ZWROT DZIEŁ SZTUKI

Jak wskazuje W. Kowalski, roszczenia indywidualne o zwrot dzieł sztuki czasem zgłaszane są wobec państwa, a czasem bezpośrednio wobec muzeów, w których dane dzieła się znajdują⁷.

J. Barcz i J. A. Frowein eksponują fakt, że postępowania przed polskimi sądami w sprawie wywłaszczeń niemieckiego mienia dokonanych w konsekwencji II wojny światowej nie mają szans na powodzenie⁸. T. Irmscher zauważa, że chociaż można składać pozwy do polskich sądów, to powodztwa będą jednak oddalane. Powojenne wywłaszczenia niemieckich majątków są bowiem w Polsce traktowane jako zgodne z prawem⁹. Potwierdzają tę okoliczność inni niemieccy autorzy, m.in. N. von Redecker¹⁰ i E. Klein¹¹.

Dnia 22 lutego 2007 r. do ETPC wpłynęła skarga F. Heuera przeciwko Polsce, która została zarejestrowana pod sygnaturą 13410/07¹². Skarżący domagał się zwrotu zbioru dzieł sztuki należących przed II wojną światową do rodziny

Rudolfa Graf von Ingenheima¹³. Obrazy, których dotyczyła skarga, znajdują się obecnie w Muzeum Narodowym w Warszawie, w Muzeum Narodowym we Wrocławiu i w Zamku Królewskim na Wawelu. Skarżący podał, że nie ubiegał się przed wniesieniem skargi do ETPC o restytucję mienia, gdyż polskie przepisy uniemożliwiają skuteczne zakwestionowanie legalności powojennych wywłaszczeń¹⁴.

Należy w tym miejscu zauważyć, że istnieją wyjątki od zasady wyczerpania środków odwoławczych przed skierowaniem sprawy do ETPC¹⁵. Przy ocenie przesłanki wyczerpania środków trzeba mieć na uwadze zasady słusznościowe: zasadę bezskuteczności, zasadę odmowy sprawiedliwości, zasadę braku środka odwoławczego, zasadę nieprzewlekania wymiaru sprawiedliwości oraz zasadę wykonywania prawomocnego wyroku. Zasady słusznościowe wywarły wpływ na zasadę wyczerpania środków prawnych i spowodowały przyjmowanie przez ETPC odstępstw od zasady wyczerpania¹⁶. Zgodnie ze stanowiskiem przyjętym przez ETPC w wyroku

⁷ W. Kowalski, *Problematyka prawna obrotu dobrami kultury*, (w:) W. Kowalski, K. Zalaszińska (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Warszawa: Wolters Kluwer Polska Sp z o.o. 2011, s. 28.

⁸ J. Barcz, J. A. Frowein, *Ekspertyza w sprawie roszczeń z Niemiec przeciwko Polsce w związku z drugą wojną światową*, http://www.mpil.de/files/pdf1/anspr_pol.pdf [2016.03.18].

⁹ T. H. Irmscher, *Deutsch-polnische Vermögensfragen. Eine deutsche Sicht*, „WeltTrends-Papiere” 2007, Tom 3, s. 18.

¹⁰ N. von Redecker, *Die polnischen Vertreibungsdekrete und die offenen Vermögensfragen zwischen Deutschland und Polen*, Frankfurt am Main: Peter Lang 2004, s. 7.

¹¹ E. Klein, *Gutachten zur Rechtslage des im heutigen Polen entzogenen Privateigentums Deutscher*, Potsdam 2005, s. 121.

¹² Decyzja ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 13410/07, *Franz Heuer v. Polska* (www.echr.coe.int).

¹³ A. Jagielska-Burduk, *Zabytek ruchomy*, Warszawa: Wolters Kluwer Polska Sp z o.o. 2011, s. 243.

¹⁴ Decyzja ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 13410/07, *Franz Heuer v. Polska* (www.echr.coe.int).

¹⁵ G. Ress, *Supranationaler Menschenrechtsschutz und der Wandel der Staatlichkeit*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht” 2004, Nr 64, s. 633.

¹⁶ J. Sandorski, *Opieka dyplomatyczna a międzynarodowa ochrona praw człowieka*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2006, s. 232.

z dnia 7 grudnia 1976 r.¹⁷, wydanym w sprawie *Handyside v. Wielka Brytania*, zasada wyczerpania nie musi być respektowana, gdy z góry wiadomo, że nie ma skutecznych i adekwatnych do dochodzenia roszczenia środków przewidzianych w prawie państwowym¹⁸. W razie niewykorzystania środka odwoławczego konieczne jest wykazanie przez skarżącego, że byłby on nieskuteczny¹⁹.

W sprawie 13410/07 skarżący podniósł niezgodność wywłaszczenia dokonanego na podstawie przepisów Dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i ponemieckich z art. 1 Protokołu Nr 1 do EKPC²⁰.

Po wydaniu przez ETPC dnia 7 października 2008 r. decyzji o niedopuszczalności skargi w sprawie *Preussische Treuhand GmbH & CO. Kg A.A. przeciwko Polsce*²¹, F. Heuer skierował dnia 23 października 2008 r. list do ETPC, w którym wskazywał, że jego sprawa ma inny charakter niż postępowanie wszczęte

przez Powiernictwo Pruskie, a tym samym skarga powinna zostać uznana za dopuszczalną. Skarżący argumentował, że Polska dokonała wywłaszczeń dzieł sztuki, które podlegały w latach 40. ochronie przewidzianej w Konwencji dotyczącej praw i zwyczajów wojny lądowej z dnia 18 października 1907 r. i w Pakcie Roericha z dnia 15 kwietnia 1935 r.²²

W 1907 r. podczas konferencji w Hadze zostały podpisane konwencje, które odnosiły się w regulacjach także do dóbr kultury²³. Konwencje Haskie przyczyniły się do międzynarodowej ochrony dóbr kultury, wprowadzając uregulowania wiążące dla państw uczestniczących w wojnie²⁴. Z art. 27 Regulaminu praw i zwyczajów wojny lądowej załączonego do Konwencji dotyczącej praw i zwyczajów wojny lądowej²⁵ wynika konieczność oznaczania zabytków. W art. 47²⁶ Regulaminu został uregulowany zakaz rabunku²⁷. Zgodnie z art. 56²⁸ Regulaminu zajęcie, zniszcze-

¹⁷ Wyrok ETPC z dnia 7 grudnia 1976 r., skarga nr 5493/72, *Richard Handyside v. Wielka Brytania* (www.echr.coe.int).

¹⁸ J. Sandorski, *Opieka*, s. 240.

¹⁹ W. M. Góralski, *Przejęcie własności niemieckiej przez Państwo Polskie po drugiej wojnie światowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych a niemieckie roszczenia odszkodowawcze*, <http://uwlaszczenia.gabo.pl/dok1.php?id=126> [2016.03.18].

²⁰ Decyzja ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 13410/07, *Franz Heuer v. Polska* (www.echr.coe.int).

²¹ Decyzja ETPC z dnia 7 października 2008 r., skarga nr 47550/06, *Preussische Treuhand GmbH & CO. Kg A.A. v. Polska* (www.echr.coe.int).

²² Decyzja ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 13410/07, *Franz Heuer v. Polska* (www.echr.coe.int).

²³ W. Kowalski, *Restytucja i naprawianie szkód w zakresie polskiego dziedzictwa kulturowego. Regulacje prawne i działania władz polskich*, (w:) W. M. Góralski (red.), *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004. Tom I. Studia*, Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2004, s. 240.

²⁴ B. Thorn, *Internationaler Kulturgüterschutz nach der UNIDROIT-Konvention*, Berlin: De Gruyter Recht 2005, s. 33.

²⁵ Dz.U. z dnia 10 marca 1927 r., Nr 21, poz. 161.

²⁶ Art. 47: „Rabunek jest formalnie zakazany”.

²⁷ C. H. Heuer, *Die Kunstraubzüge der Nationalsozialisten und ihre Rückabwicklung*, „Neue Juristische Wochenschrift” 1999, Nr 35, s. 2562.

²⁸ Art. 56: „Własność gmin, instytucji kościelnych, dobroczynnych, wychowawczych oraz instytucji sztuk pięknych i naukowych, chociażby należących do państwa, będą traktowane jak własność prywatna. Wszelkie zajęcie, zniszczenie lub rozmyślna profanacja instytucji tego rodzaju, pomników historycznych, dzieł sztuki i nauki, są zabronione i winny być karane”.

nie lub rozmyślna profanacja dóbr kultury powinny być karane.

Państwa Ameryki Północnej i Ameryki Południowej podpisały dnia 15 kwietnia 1935 r. w Waszyngtonie Traktat o ochronie instytucji artystycznych i naukowych oraz zabytków historycznych, tzw. Pakt Roericha²⁹. Pakt Roericha podkreślał konieczność globalnej ochrony dóbr kultury państw zarówno w trakcie wojny, jak i w czasie pokoju³⁰.

ETPC decyzją z dnia 9 grudnia 2008 r. odrzucił w całości skargę wniesioną w sprawie *Franz Heuer v. Polska*. ETPC nie analizował skargi pod kątem regulacji zawartych w Konwencji haskiej z 1907 r. i Pakcie Roericha z 1935 r.³¹

W wywiadzie opublikowanym we „Wprost” dnia 5 lipca 1998 r. prof. J. Sanderski zauważa, że Niemcy, domagając się zwrotu majątków, błędnie powołują się na regulacje konwencji haskiej z 1907 r., ponieważ Polska nigdy nie okupowała niemieckiego terytorium³². W odniesieniu do Ziemi Odzyskanych należy wskazać, że Polska niezmiennie stoi na stanowisku konstytutywnego charakteru zmian terytorialnych wy-

kających wprost z Umowy Poczdamskiej³³. Dla Polski Umowa Poczdamka była umową międzynarodową *in favorem tertii* w odniesieniu do terytorium oraz stosunków ludnościowych na Ziemiach Odzyskanych. Gdy Polska przystąpiła do postanowienia zawarte w Umowie, strony Umowy utraciły tytuł do dowolnego dysponowania prawami przyznanymi Polsce³⁴. Podstawą obowiązywania Umowy Poczdamskiej jest norma prawa międzynarodowego – *pacta sunt servanda*³⁵. Zasada *pacta sunt servanda* obowiązuje w prawie traktatów³⁶. Ziemi Odzyskane nie były tym samym okupowane przez Polskę.

ETPC w decyzji w sprawie *Franza Heuera* przyznał, że wywłaszczenie niemieckiego mienia po wojnie było ostateczne i objęło wszelkie dobra kultury Niemców³⁷.

ETPC, odnosząc się do art. 1 Protokołu Nr 1 do EKPC, uznał, że znajduje on zastosowanie do stanów faktycznych zaistniałych po podpisaniu Protokołu przez państwa³⁸. Protokół Nr 1 do EKPC³⁹ wszedł w życie w odniesieniu do Polski dnia 10 października

²⁹ Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact), 15 April 1935 (<https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=EE57F295093E-44A4C12563 CD002D6A3F&action=openDocument>).

³⁰ A. Klupa, *Ochrona dóbr kultury w trakcie konfliktów zbrojnych*, <http://refleksje.edu.pl/wp-content/uploads/2013/07/refleksje-nr6-079-100.pdf> [2016.03.18].

³¹ Decyzja ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 13410/07, *Franz Heuer v. Polska* (www.echr.coe.int).

³² D. Matelski, *Zabiegi Trzeciej Rzeczypospolitej o restytucję z Niemiec dziedzictwa kultury polskiej utraconego do 1945 roku*, „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy” 2012, Zeszyt 1 s. 127–156, s. 132.

³³ W. M. Góralski, *Przejęcie*.

³⁴ B. Sierakowski, *Wyłączenie osób narodowości niemieckiej z grona uprawnionych określonych w projekcie ustawy o świadczeniach pieniężnych przyznawanych niektórym osobom, których dotyczyły procesy nacjonalizacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, Zeszyt 4, s. 82.

³⁵ A. Klafkowski, *Umowa Poczdamka z dnia 2 VIII 1945 r.*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1960, s. 462.

³⁶ A. Zbaraszewska, *Prawomiędzynarodowa odpowiedzialność za szkody transgraniczne w środowisku – problem prewencji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2008, Zeszyt 2, s. 118.

³⁷ W. Kowalski, *Problematyka*, s. 27.

³⁸ A. Jagielska-Burduk, *Zabytek*, s. 243.

³⁹ Protokół Nr 1 z dnia 20 marca 1952 r. do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z dnia 4 kwietnia 1995 r., Nr 36, poz. 175).

1994 r.⁴⁰ ETPC w decyzji z 9 grudnia 2008 r. nie uznał tym samym naruszenia przez Polskę art. 1 Protokołu⁴¹. ETPC nie uzasadniał szczegółowo decyzji, odwołując się do tez zawartych w decyzji z dnia 7 października 2008 r., odrzucającej skargę w sprawie *Preussische Treuhand GmbH & CO. Kg A.A. v. Polska*⁴².

Założone w 2000 r. Powiernictwo Pruskie (*Preussische Treuhand*) jest spółką akcyjną, której 50% kapitału stanowią wkłady ze strony Ziomkostwa Śląskiego i Ziomkostwa Prus Wschodnich, należących do Związku Wypędzonych⁴³. S. Raabe wskazuje, że mimo związku Powiernictwa Pruskiego ze Związkiem Wypędzonych, Powiernictwo jest niezależne od Związku⁴⁴. M. Becker zauważa, że Związek Wypędzonych dystansuje się oficjalnie od Powiernictwa Pruskiego⁴⁵. Ówczesna przewodnicząca Związku Wypędzonych E. Steinbach skrytykowała skargi Powiernictwa Pruskiego wniesione do ETPC⁴⁶. Skargi dotyczyły niemieckiego mienia, które na podstawie polskich

aktów prawnych, wydanych w latach 1945–1946, zostało wywłaszczone bez odszkodowania. Skarżący porównywali swoją sytuację do stanu faktycznego w sprawie *Titina Loizidou v. Turcja*⁴⁷. Polsce zarzucono odpowiedzialność za krzywdy doznane przez Niemców w związku z przesiedleniami, porównując je do czystek etnicznych i do ludobójstwa⁴⁸. Podniesiono naruszenie zakazu dyskryminacji, które nastąpiło wraz z pogwałceniem prawa własności⁴⁹.

ETPC w odniesieniu do wywłaszczeń Niemców uznał dnia 7 października 2008 r., że pozbawienie własności nie stworzyło ciągłej sytuacji pozbawienia prawa, które nastąpiło w stanie faktycznym powoływanym w sprawie *Titina Loizidou v. Turcja*. ETPC przyjął również, że odmiennie niż w sprawie *Cypr v. Turcja*⁵⁰ nie zaistniało ciągłe pogwałcenie praw majątkowych⁵¹. ETPC stwierdził, że żądanie zwrotu majątków niemieckich przejętych przed datą ratyfikacji przez Polskę EKPC i Protokołu Nr 1 nie może być obecnie oceniane

⁴⁰ M. Muszyński, *Roszczenia majątkowe „wypędzonych” w prawie międzynarodowym* (Część 2), http://www.komk.ovh.org/obywatel_18.html [2016.03.18].

⁴¹ S. Jarosz-Żukowska, *Właściwość Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach dawnych aktów nacjonalizacyjnych i wywłaszczeniowych oraz nowego ustawodawstwa restytucyjnego – sprawy polskie*, <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/34398/0013.pdf> [2016.03.18].

⁴² Decyzja ETPC z dnia 7 października 2008 r., skarga nr 47550/06, *Preussische Treuhand GmbH & CO. Kg A.A. v. Polska* (www.echr.coe.int).

⁴³ W. M. Góralski, *Przejęcie*.

⁴⁴ S. Raabe, *Die Klagen der Preußischen Treuhand. Zwischen politischer Hysterie und rechtlichen Fragen*, http://www.kas.de/wf/doc/kas_10546-1522-1-30.pdf?070324173555 [2016.03.18].

⁴⁵ M. Becker, *Geschichtspolitik in der „Berliner Republik”: Konzeptionen und Kontroversen*, Springer Fachmedien, Wiesbaden 2013, s. 423.

⁴⁶ A. Krzemiński, M. Ostrowski, *Nie siedź w kacie*, „Polityka” z dnia 6 stycznia 2007 r., s. 20.

⁴⁷ Wyrok ETPC z dnia 18 grudnia 1996 r., skarga nr 15318/89, *Titina Loizidou v. Turcja* (www.echr.coe.int).

⁴⁸ B. Sierakowski, *Wylączenie*, s. 81.

⁴⁹ T. Gertner, *Thesen der Beschwerde der Preußischen Treuhand für diverse Heimatvertriebene zum EGMR*, <http://www.preussische-treuhand.org/de/Presse/PDF/Thesen.pdf> [2016.03.18].

⁵⁰ Wyrok ETPC z dnia 10 maja 2001 r., skarga nr 25781/94, *Cypr v. Turcja* (www.echr.coe.int).

⁵¹ M. Bothe, *Die Anwendung der Europäischen Menschenrechtskonvention in bewaffneten Konflikten – eine Überforderung?*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht” 2005, Nr 65, s. 617.

w świetle tych aktów⁵². ETPC uznał, że art. 1 Protokołu Nr 1 nie nakłada ograniczeń na swobodę określania przez państwo zakresu restytucji własności. Państwa mają swobodę wyboru warunków, na jakich następuje przywrócenie praw majątkowych wywłaszczonym właścicielom⁵³.

3. MOŻLIWOŚĆ DOMAGANIA SIĘ PRZEZ RFN ZWROTU DZIEŁ SZTUKI

Dnia 17 czerwca 1991 r. został podpisany w Bonn Traktat między Rzecząpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy⁵⁴. Traktat stworzył ogólne ramy prawno-polityczne współpracy polsko-niemieckiej na przyszłość⁵⁵. Traktat otworzył możliwość dwustronnego uregulowania kwestii ochrony dziedzictwa kulturalnego oraz restytucji dóbr kultury⁵⁶. Artykuł 28 ust. 3⁵⁷ Traktatu przewiduje konieczność dążenia obu państw do rozwiązywania

problemów dotyczących dóbr kultury oraz archiwaliów w duchu porozumienia i pojednania⁵⁸. J. Sułek zauważa, że o restytucji i zwrocie dóbr kultury mówi się w treści Traktatu dość ogólnie⁵⁹. Należy zauważyć, że przy podpisywaniu Traktatu nastąpiła wymiana listów między ministrami spraw zagranicznych obu państw. W pkt 5 listów Polska i RFN oświadczyły zgodnie, że Traktat nie zajmuje się sprawą obywatelstwa i sprawami majątkowymi⁶⁰. Listy mają wiążący charakter i zostały ratyfikowane razem z tekstem Traktatu⁶¹. Polska uważa, że Traktat nie zajmuje się sprawami majątkowymi, gdyż zostały one już zamknięte⁶². Doktryna niemiecka interpretuje zapis zawarty w listach, że kwestie roszczeń z tytułu przejętych majątków niemieckich są nadal otwarte⁶³. W ocenie J. Barcza i J. A. Froweina, w listach do Traktatu wskazano jedynie, że Traktat nie zajmuje się sprawami majątkowymi, co nie wyklucza, że sprawy majątkowe nie mogą pojawić się w kon-

⁵² S. Jarosz-Żukowska, *Własność*.

⁵³ Decyzja ETPC z dnia 7 października 2008 r., skarga nr 47550/06, *Preussische Treuhand GmbH & CO. Kg A.A. v. Polska* (www.echr.coe.int).

⁵⁴ Tekst zamieszczony w: Dz.U. z dnia 17 lutego 1992 r. Nr 14, poz. 56.

⁵⁵ E. Cziomer, *Niemcy i Polacy w procesie jedności europejskiej*, „Zbliżenia. Polska-Niemcy” 1993, Nr 2, s. 5.

⁵⁶ J. Pruszyński, *Prawo do dziedzictwa kultury a własność dzieł sztuki i zabytków*, „Przegląd Zachodni” 2006, Nr 2, s. 13.

⁵⁷ Art. 28: „1. Umawiające się Strony będą współpracować w zakresie zachowania i opieki nad europejskim dziedzictwem kulturowym. Będą dbać o ochronę zabytków.

2. Umawiające się Strony otoczą szczególną opieką znajdujące się na ich terytoriach miejsca i dobra kultury, świadczące o wydarzeniach historycznych oraz osiągnięciach i tradycjach kulturalnych i naukowych drugiej strony, oraz zapewnią do nich swobodny i nieskrępowany dostęp bądź zadbają o taki dostęp w przypadkach, gdy jego zapewnienie nie należy do kompetencji Państwa. Wspomniane miejsca i dobra kultury znajdują się pod ochroną prawa każdej ze stron. Umawiające się Strony będą realizować w tym zakresie wspólne inicjatywy w duchu porozumienia i pojednania.

3. Umawiające się Strony będą dążyć w takim samym duchu do rozwiązywania problemów związanych z dobrami kultury i archiwaliami, poczynając od pojedynczych przypadków”.

⁵⁸ S. Hambura, *Reparacje wojenne w stosunkach polsko-niemieckich. Ekspertyza z dnia 3 stycznia 2004 r.*, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_04/e-302.pdf [2016.03.18].

⁵⁹ J. Sułek, *Traktaty polsko-niemieckie z 1990 i 1991 roku – prawda i fałsz (część II)*, „Przegląd” z dnia 14 stycznia 2007 r., s. 35.

⁶⁰ J. Sandorski, *Nieważność zrzeczenia się przez Polskę reparacji wojennych a niemieckie roszczenia odszkodowawcze*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2004, Zeszyt 3, s. 59.

⁶¹ J. Sułek, *Traktaty*, s. 35.

⁶² S. Hambura, *Reparacje*.

⁶³ W. M. Góralski, *Przejęcie*.

tekście innych regulacji traktatowych⁶⁴. Jak zauważa W. Kowalski, restytucji danego dzieła sztuki znajdującego się w zbiorach państwowych można jednak zawsze dokonać na drodze uzgodnień dyplomatycznych⁶⁵.

Od lat ze strony Niemiec czynione są próby odzyskania od Polski dzieł Biblioteki Pruskiej (tzw. Berlinki), znajdującej się od 1945 r. w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie⁶⁶. W grudniu 2000 r. premier Jerzy Buzek przekazał kanclerzowi RFN Gerhardowi Schröderowi egzemplarz Biblii Lutra z 1522 r. pochodzący z Biblioteki Pruskiej⁶⁷. Biblia została подарowana jako „symbol dobrej woli”⁶⁸. Upřednio Niemcy otrzymały w 1977 r. pochodzące z Biblioteki Pruskiej partytury J. S. Bacha, L. van Beethovena i W. A. Mozarta⁶⁹.

W wywiadzie udzielonym „Wprost” w 1998 r. prof. J. Sandorski podkreślił, że z punktu widzenia prawa międzynarodowego Niemcy nie mają podstaw do domagania się od Polski zwrotu Biblioteki Pruskiej, gdyż Polska jej nie zagrabiła⁷⁰.

Analiza aktów prawnych, na podstawie których przejęte zostały majątki niemieckie na terytorium Polski, po-

zwala na wyodrębnienie trzech rodzajów norm⁷¹. Były to: normy generalne o charakterze systemowym, normy wyłączeniowe skierowane przedmiotowo do własności niemieckiej oraz normy szczególne ukierunkowane bezpośrednio na przejęcie majątków niemieckich, jako własności osób, które sprzeniewierzyły się Polsce i narodowi polskiemu. Polskie akty w odniesieniu do majątków niemieckich cechowały: całościowy zakres przedmiotowy i podmiotowy, skutek z mocy prawa oraz przejęcie majątku bez odszkodowania⁷². Zawarty w polskich aktach normatywnych program przejęcia majątków niemieckich w Polsce był kompleksowy, całkowity i spójny wewnętrznie. Nie istnieją majątki niemieckie, które nie zostałyby wyłączone na mocy polskich aktów normatywnych⁷³. Wyłączenie dotknęło także dzieł sztuki. Całościowy zakres podmiotowy związany był z przyjęciem kryterium obywatelstwa niemieckiego lub narodowości niemieckiej⁷⁴. Wyłączenie obejmowało majątki niemieckich osób fizycznych i prawnych, zarówno prawa prywatnego, jak i prawa publicznego⁷⁵.

⁶⁴ J. Barcz, J. A. Frowein, *Ekspertyza*.

⁶⁵ W. Kowalski, *Problematyka*, s. 29.

⁶⁶ W. M. Hrynicky, *Pojęciowe aspekty bezpieczeństwa kulturowego oraz jego zagrożenia w Europie*, <http://kultura-bezpieczenstwa.pl/wp-content/uploads/2015/07/W.-Hrynicky-KB16.190-204.pdf> [2016.03.18].

⁶⁷ M. Sroka, *The Music Collection of the Former Prussian State Library at the Jagiellonian Library in Kraków, Poland: Past, Present, and Future Developments*, „Library Trends” 2007, Vol. 55, No. 3, s. 661.

⁶⁸ D. Matelski, *Zabiegi Trzeciej Rzeczypospolitej o restytucję z Niemiec dziedzictwa kultury polskiej utraconego do 1945 roku*, „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy” 2012, Zeszyt 1, s. 136.

⁶⁹ W. M. Hrynicky, *Pojęciowe*.

⁷⁰ D. Matelski, *Zabiegi*, s. 132.

⁷¹ W. M. Góralski, *Podstawy prawne, przedmiot i program przewłaszczenia własności niemieckiej na Ziemiach Zachodnich i Północnych na podstawie i w ramach Umowy Poczdamskiej*, (w:) W. M. Góralski (red.), *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004. Tom I. Studia*, Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2004, s. 198.

⁷² S. Hambura, *Reparacje*.

⁷³ W. M. Góralski, *Podstawy*, s. 200.

⁷⁴ S. Hambura, *Reparacje*.

⁷⁵ W. M. Góralski, *Podstawy*, s. 200.

Według polskiej oceny wywłaszczenie niemieckiej własności traktowane było jako część odszkodowań wojennych⁷⁶. M. Muszyński zauważa, że od strony technicznej proces przejmowania majątków niemieckich miał charakter nacjonalizacyjny⁷⁷. Niemieckie majątki prywatne nie były jednak przejmowane w ramach zmian systemowych państwa, lecz na poczet odszkodowań wojennych⁷⁸. Odszkodowania miały na celu pełną rekompensatę szkód⁷⁹.

Mimo braku zawarcia odniesienia w polskich aktach normatywnych do międzynarodowych traktatów, Polska przejęła niemieckie majątki zgodnie z prawem międzynarodowym⁸⁰. Polska traktowała przyjęte w Umowie Jałtańskiej uzgodnienia, potwierdzone później w Umowie Poczdamskiej, jako dające wystarczającą podstawę prawnomiędzynarodową do zaspokojenia polskich roszczeń z tytułu odszkodowań wojennych⁸¹. Wykonanie Umowy Poczdamskiej znalazło wyraz w polskim ustawodawstwie⁸². Polska skorzystała z prawa do ostatecznego włączenia do majątku państwowego przedmio-

tów należących do majątku wroga⁸³. Również ETPC w decyzji z dnia 7 października 2008 r. potwierdził, że polskie akty prawne zostały przyjęte w wyniku Umowy Jałtańskiej, Umowy Poczdamskiej i były zgodne z ustaleniami Wielkiej Trójki w przedmiocie odszkodowań wojennych dla Polski⁸⁴.

Traktat w sprawie regulacji kwestii wynikających z wojny i okupacji z dnia 26 maja 1952 r., zwany Układem Przejściowym, zablokował możliwość dochodzenia przez RFN roszczeń, które są związane ze skutkami II wojny światowej⁸⁵. Zgodnie z art. 3 ust. 1 Części VI Układu Przejściowego, RFN została zobowiązana do niepodnoszenia w przyszłości zarzutów wobec środków, jakie były lub miały być podjęte odnośnie do niemieckiego majątku za granicą lub innego, który skonfiskowano dla celów reparacji lub restytucji, bądź na podstawie stanu wojennego, bądź na podstawie układów, jakie trzy mocarstwa zawarły lub zawrą z innymi państwami sojusznicznymi, państwami neutralnymi lub byłymi sojusznikami Niemiec⁸⁶. Artykuł 3 ust. 3 przewidział

⁷⁶ J. Barcz, J. A. Frowein, *Ekspertyza*.

⁷⁷ M. Muszyński, *Status prawny przesiedleńców i emigrantów z Polski jako wypędzonych: obywatelstwo, instytucja Niemca i sprawa wyrównania szkód za utracony majątek*, (w:) W. M. Góralski (red.), *Transfer, obywatelstwo, majątek. Trudne problemy stosunków polsko-niemieckich. Studia i dokumenty*, Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2005, s. 191.

⁷⁸ M. Muszyński, *Obywatelstwo tzw. późnych przesiedleńców niemieckich. Rozważania na tle prawa międzynarodowego (część II)*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2005, Zeszyt 3, s. 88.

⁷⁹ A. Zbaraszewska, *Dylematy międzynarodowej odpowiedzialności państw*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2007, Zeszyt 1, s. 56.

⁸⁰ J. Sandorski, *Znaczenie aktów jednostronnych dla współczesnych stosunków polsko-niemieckich*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2006, Zeszyt 3, s. 35.

⁸¹ W. M. Góralski, *Przejęcie*.

⁸² B. Sierakowski, *Wylączenie*, s. 82.

⁸³ M. Muszyński, *Przejęcie*, s. 245.

⁸⁴ Decyzja ETPC z dnia 7 października 2008 r., skarga nr 47550/06, *Preussische Treuhand GmbH & CO. Kg A.A. v. Polska* (www.echr.coe.int).

⁸⁵ J. Dienstbier, *Deutsche und Tschechen – ein Neubeginn*, (w:) W. Koschmal, M. Nekula, J. Rogall (red.), *Deutsche und Tschechen: Geschichte, Kultur, Politik*, München: C. H. Beck 2001, s. 439.

⁸⁶ J. Eckert, *Reparacje wojenne a rezygnacja z nich: niemiecko-polskie stosunki z perspektywy historyczno-prawnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2005, Zeszyt 2, s. 27; J. Sandorski, *Nieważność umów międzynarodowych*, Poznań 1978, s. 59.

niedopuszczalność wszelkich roszczeń i skarg kierowanych przeciwko osobom, które nabyły w sposób pierwotny lub pochodny własność majątków niemieckich, przejętych w sposób opisany w art. 3 ust. 1. Zawarty w art. 3 ust. 3 zakaz odnosił się także do wszelkich roszczeń i skarg kierowanych wobec rządów obcych państw i organizacji międzynarodowych⁸⁷. Mimo że po wejściu w życie Traktatu 2+4 został uchylony Układ Przejściowy, utrzymane zostały w mocy przepisy art. 3 ust. 1 i 3 części VI Układu Przejściowego⁸⁸.

Polska nie była stroną Układu Przejściowego⁸⁹. Analiza treści Układu przemawia za brakiem wyłączenia Polski z kręgu adresatów regulacji przewidzianej w art. 3 Części VI. W art. 5 Części V Układu Polska, mimo że nie podpisała Układu, została wymieniona jako jedno z państw uprawnionych do restytucji zewnętrznej⁹⁰. W odniesieniu do Polski Układ należy traktować jako umowę międzynarodową *in favorem tertii*⁹¹. W Umowie Poczdamskiej

zawarte były obowiązki i uprawnienia dla państw trzecich⁹². Obowiązujący nadal zakaz zawarty w art. 3 Części VI Układu Przejściowego chroni Polskę jako uprawnioną z Umowy Poczdamskiej *in favorem tertii* przed możliwością podnoszenia roszczeń dotyczących wywłaszczeń niemieckich majątków⁹³. Ponadto dnia 1 sierpnia 2004 r. Kanclerz RFN G. Schröder złożył Oświadczenie, zgodnie z którego treścią rząd RFN wykluczył jednoznacznie dochodzenie roszczeń związanych z II wojną światową w stosunku do Polski⁹⁴. Rząd RFN potraktował roszczenia jako pozbawione podstaw prawnych i nie będzie nigdy popierać indywidualnych żądań wywłaszczonych Niemców. Od momentu złożenia Oświadczenia przez kanclerza, RFN nie może jednostronnie zmienić powstałego na jego skutek zobowiązania⁹⁵. Oświadczenie z 2004 r. ma charakter wiążący w stosunku do RFN⁹⁶.

⁸⁷ P. Sobański, *Krytyka stanowiska doktryny niemieckiej w sprawie powojennych wywłaszczeń majątków prywatnych na Ziemiach Odzyskanych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2008, Zeszyt 1, s. 112.

⁸⁸ D. Blumenwitz, *Die Fragen der deutschen Reparationen*, (w:) H. J. Cremer, T. Giegerich, D. Richter, A. Zimmermann (red.), *Tradition und Weltoffenheit des Rechts. Festschrift für Helmut Steinberger*, Berlin: Springer 2002, s. 77.

⁸⁹ W. M. Góralski, *Znaczenie ekspertyzy Barcz-Frowein w sprawie roszczeń z Niemiec przeciwko Polsce w związku z II wojną światową dla stosunków polsko-niemieckich*, (w:) W. M. Góralski (red.), *Transfer, obywatelstwo, majątek. Trudne problemy stosunków polsko-niemieckich. Studia i dokumenty*, Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2005, s. 238.

⁹⁰ P. Sobański, *Problematyka prawna przejęcia niemieckich majątków przez państwo polskie*, „Administracja. Teoria, Dydaktyka, Praktyka” 2007, Nr 3, s. 188.

⁹¹ B. Sierakowski, *Wyłączenie*, s. 87.

⁹² C. L. Rozakis, *Treaties and Third States: a Study in the Reinforcement of the Consensual Standards in International Law*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht” 1975, Nr 35, s. 35.

⁹³ B. Sierakowski, *Wyłączenie*, s. 93.

⁹⁴ M. Frankowska, *Oświadczenie kanclerza Gerharda Schrödera złożone 1 sierpnia 2004 r. w Warszawie w świetle prawa międzynarodowego*, (w:) W. M. Góralski (red.), *Transfer, obywatelstwo, majątek. Trudne problemy stosunków polsko-niemieckich. Studia i dokumenty*, Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2005, s. 201; J. Sandorski, *Znaczenie*, s. 33.

⁹⁵ P. Sobański, *Krytyka*, s. 110.

⁹⁶ J. Barcz, J. A. Frowein, *Ekspertyza*.

4. PODSUMOWANIE

Na gruncie prawa międzynarodowego brak jest podstaw prawnych do dochodzenia od Polski zwrotu niemiec-kich dóbr kultury wywłaszczonych po II wojnie światowej.

Na decyzję z dnia 7 października 2008 r. ETPC powołał się w innych sprawach przeciwko Polsce, w których zostały odrzucone skargi, tj. w sprawach: *Heinrich Fenske v. Polska*⁹⁷, *Franz Heuer v. Polska*⁹⁸, *Markward von Loesch v. Polska*⁹⁹, *Wilhelm Marrek v. Polska*¹⁰⁰, *Gerhard Stumpe v. Polska*¹⁰¹, *Elwira Toscano v. Polska*¹⁰², *Karin Emma Alma Zimmermann v. Polska*¹⁰³. Decyzje ETPC

odrzucające wyżej wskazane skargi zostały wydane dnia 9 grudnia 2008 r. Kolejne ewentualne skargi przeciwko Polsce zostaną konsekwentnie odrzucone w postępowaniu uproszczonym.

Jak słusznie zauważa J. Pruszyński, wykonywanie tzw. „gestów politycznych” w postaci podarowania na rzecz Niemiec egzemplarza Biblii Lutra wydaje się pozbawione racji¹⁰⁴. RFN nie może domagać się zwrotu wywłaszczonych dóbr kultury, co jest uzasadnione treścią art. 3 Części VI Układu Przejściowego z 1952 r. oraz zobowiązaniem powstałym w wyniku Oświadczenia Kanclerza RFN z 2004 r.

Summary

THE LEGAL SITUATION OF FORMER GERMAN CULTURAL PROPERTIES EXPROPRIATED AFTER WORLD WAR II

This paper examines the legal situation of former German cultural properties which were confiscated by the Polish authorities after World War II. The author is of an opinion that the properties were confiscated in respect of war reparations.

The Polish State has no duty of restitution or compensation. This was confirmed by the decision of European Court of Human Rights in the case of *Franz Heuer v. Poland* of 9 December 2008.

⁹⁷ Decyzja ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 28742/08, *Heinrich Fenske v. Polska* (www.echr.coe.int).

⁹⁸ Decyzja ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 13410/07, *Franz Heuer v. Polska* (www.echr.coe.int).

⁹⁹ Decyzja ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 13410/07, *Franz Heuer v. Polska* (www.echr.coe.int). TPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 7948/07, *Markward von Loesch v. Polska* (www.echr.coe.int).

¹⁰⁰ Decyzja ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 28716/08, *Wilhelm Marrek v. Polska* (www.echr.coe.int).

¹⁰¹ Decyzja ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 7913/07, *Gerhard Stumpe v. Polska* (www.echr.coe.int).

¹⁰² Decyzja ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 11172/07, *Elwira Toscano v. Polska* (www.echr.coe.int).

¹⁰³ Decyzja ETPC z dnia 9 grudnia 2008 r., skarga nr 5239/07, *Karin Emma Alma Zimmermann v. Polska* (www.echr.coe.int).

¹⁰⁴ J. Pruszyński, *Prawo*, s. 13.

Article 28 of the Treaty on Good Neighbourship and Friendly Cooperation cannot be interpreted as a binding norm strictly providing for restoration of former German properties.

KEYWORDS: World War II, war reparations, cultural properties, Franz Heuer, European Court of Human Rights, ECHR, Treaty on Good Neighbourship and Friendly Cooperation

POJĘCIA KLUCZOWE: II wojna światowa, odszkodowania wojenne, dobra kultury, Franz Heuer, Europejski Trybunał Praw Człowieka, ETPC, Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy